

Kitap Eleştirisi

100. yılında *Das Finanzkapital*

Özgür Öztürk

Finans Kapital Cilt 1
Rudolf Hilferding;
Çeviren: Yılmaz Öner
Belge Yayınları,
İstanbul , 1995,

Yirminci yüzyıl Marksizmi'nin en temel teorik kaynaklarından biri, hiç kuşkusuz, Rudolf Hilferding'in başyapıtı *Finans Kapital*'dir. 1910 yılında Viyana'da yayınlanan kitabın önemi ilk anda anlaşılmış, Otto Bauer ve Karl Kautsky gibi o dönemin önde gelen Marksistleri *Finans Kapital*'i Marx'ın *Kapital*'inin bir devamı olarak kabul etmiştir. Daha sonraları, başta Lenin ve Buharin olmak üzere birçok büyük Marksist kuramcı Hilferding'in çalışmasından yararlanacak ve finans kapital kavramı (bazı Türkçe çevirilerde “mali sermaye”) Marksist politik ekonominin değişmez teorik araçları arasına girecektir.

Bununla birlikte, kısa sürede Marksist klasikler arasında yerini almış olması kitabın yaygın olarak okunmasına yol açmamıştır. Temel önemi ne rağmen, Hilferding'in kitabı okunmazlık lanetine uğramış olan yapıtlardandır. Nitekim ilk İngilizce baskı 1981 gibi hayli geç bir tarihte gerçekleşmiştir. Yılmaz Öner tarafından yapılan ilk Türkçe çevirisi ise 1995

yılında okuyucu ile buluşmuştur. Belge Yayınları'ndan çıkan bu çeviri, 5 kısımdan ve 25 bölümden oluşan özgün yapıtın yalnızca ilk iki kısmını ve 10 bölümünü, yani ancak **beşte ikisini** içermektedir.

Hilferding'in kitabı Marksist okurlar nezdinde neden fazla rağbet görmemiştir? Herhalde öncelikle, "Lenin etkisi" diyebileceğimiz durum söz konusudur. Gerçekten de Lenin'in (1916 yılında yayınlanan) *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* başlıklı çalışması ile birlikte, Hilferding'in yapıtı kısmen gölgede kalmıştır. Öte yandan, Hilferding'in zamanla devrimci Marksist konumdan uzaklaşmış ve reformist siyasete yönelmiş olması, Marksistler arasında belli ölçüde itibar kaybetmesine de yol açmıştır. Sonuç olarak, uzun yıllar boyunca, *Finans Kapital*'in tezleri genellikle ikinci elden öğrenilmiş ve daha detaylı bilgilenme gereği duyulmamıştır. Son yıllarda ise, modern kapitalizmin işleyişinde finansın kazandığı büyük öneme bağlı olarak, Hilferding'e yönelik ilgide belirli bir canlanma söz konusudur.

Aşağıda, ilk olarak Hilferding'in yaşam öyküsü ana hatları ile aktarılacak, ardından *Finans Kapital*'in başlıca tezleri kısaca değerlendirilecektir. Son olarak, yapıtın modern kapitalizmin analizi açısından taşıdığı öneme dair bazı gözlemlere yer verilecektir.

Hilferding'in yaşamı

Rudolf Hilferding 1877 yılında, orta sınıf bir Yahudi ailenin oğlu olarak Viyana'da doğdu. Lise yıllarında sosyalizme ilgi duydu ve *Sosyalist Öğrenci Birliği* adlı bir örgüte katıldı. Kısa süre sonra bu birliğin başkanı olan Hilferding, burada Karl Renner, Max Adler, Otto Bauer gibi, ileride 'Avusturya Marksizmi' ekolünün önde gelenleri olacak isimlerle yakın ilişkiler kurdu. Daha sonra, 1896-1901 arasında Viyana Üniversitesi'nde tıp eğitimi aldı. Mezuniyetin ardından, 1906 yılına kadar çocuk doktoru olarak çalıştı. Ancak, asıl ilgisi politik ekonomiye yönelmişti.

Hilferding ilk çalışmalarını 1899-1900 yıllarında *Le Mouvement Socialiste* adlı bir Fransız dergisinde yayınladı. 1902'den itibaren, Karl Kautsky'nin editörlüğünü yaptığı ve dönemin önde gelen Marksist yayını olan *Die Neue Zeit*'ta düzenli olarak makaleler yazdı. Yine bu dönemde, 1904'te, Max Adler ile birlikte Avusturya Marksizmi ekolünün temel teorik yayını olan *Marx-Studien*'i yayınlamaya başladı. Aynı yıl, Avusturyalı neo-klasik iktisatçı Eugene von Böhm-Bawerk'in Marx'a yönelttiği

saldırıya karşı Marx'ı savunan etkili bir eleştiri de yayınladı. 1906 yılında, Kautsky'nin teşvikiyle Berlin'e yerleşti ve Alman Sosyal Demokrat Partisi SPD'nin okulunda iktisat dersleri verdi. Ancak, kısa süre sonra, yabancıların ders vermesini yasaklayan bir yasa nedeniyle bu görevi bırakmak zorunda kaldı. Bunun üzerine, partiye ait *Vorwärts* gazetesinde çeşitli görevler üstlendi. Bu yıllarda Hilferding, SPD içinde, hem Bernsteinci sağ kanat revizyonizme hem de Rosa Luxemburg'un başını çektiği devrimci sol kanada karşı konumlanan merkez grubunda yer aldı. 1907'den itibaren, Avusturya Sosyal Demokrat Partisi'nin aylık dergisi *Der Kampf*'a da sık sık (bazıları 'Karl Emil' takma adıyla) makaleler yazdı. Bu dönemde yazdığı, büyük ölçüde 1906'da tamamladığı *Finans Kapital* ise 1910 yılında yayınlandı. Büyük başarı kazanan kitap, Hilferding'i İkinci Enternasyonal içinde en etkili iktisatçılardan biri haline getirecekti.

Birinci Dünya Savaşı başladığında Hilferding, SPD'nin savaş bütçesini onaylamasına karşı çıkanlar arasındaydı. Ancak, Avusturya ordusunda askere alındı ve 1915'ten savaş sonuna kadar İtalya sınırında doktorluk yaptı. Bu arada, savaşa muhalif olanlar, SPD tarafından 1917'de partiden ihraç edilmiş ve Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'yi (USPD) kurmuşlardı. Savaş sona erdiğinde, Hilferding devrimin eşliğindeki Berlin'e geri döndü ve USPD'nin resmi gazetesi *Die Freiheit*'in editörlüğüne başladı. Bu dönemde USPD içinde Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in başını çektiği Spartakistler Hilferding'in de içinde yer aldığı reformistlere karşı çıkarak partiden kopacak, devrim uğruna hazırladıkları ayaklanma ise Sosyal Demokrat hükümet tarafından kanlı biçimde bastırılacaktı.

USPD'nin Üçüncü Enternasyonal'e katılmasına karşı çıkan Hilferding, sosyalizme devrim yoluyla değil parlamenter yoldan barışçı biçimde geçilmesini savunan gruptaydı. 1920 yılında Alman vatandaşı oldu. 1922'de SPD-USPD birleşmesini takiben, önce Stresemann (1923) ve daha sonra Müller'in (1928-1929) koalisyon hükümetlerinde maliye bakanı olarak görev yaptı. 1924-1933 arasında meclis üyesi ve aynı zamanda partinin teorik dergisi *Die Gesellschaft*'in önde gelen teorisyeniydi. Weimar Cumhuriyeti'ni ve parlamentarizmi savunmakta ve "örgütlü kapitalizm" tezi çerçevesinde, sosyalizme demokratik-ekonomik reformlar yoluyla kademeli olarak geçişi öngörmekteydi. SPD'nin de savunduğu bu tezler, özellikle 1929 krizi ortamında partinin giderek inisiyatif kaybetmesine ve Hitler'in rahatça iktidarı almasına yol açacak, Hilferding ise 1933'te sürgüne gidecekti. Bir süre çeşitli ülkeleri dolaşan Hilferding, daha sonra

Fransa'ya geçti. İkinci Dünya Savaşı sırasında, 1941 yılında Pétain hükümeti tarafından Gestapo'ya teslim edildi. Bir arkadaşı ile Paris'e götürüldü ve burada muhtemelen işkence altında can verdi.

Finans Kapital'in başlıca tezleri

Hilferding, Weimar dönemi Alman sosyal demokrasisinin en etkili isimlerinden biriydi. Bu dönemde savunduğu tezler ise felaketli sonuçlara yol açmıştır. Özellikle “örgütlü kapitalizm” tezi, diyalektikten nasibini alamamış ve çelişkiden ziyade uyumu ön plana çıkartan bir fikir olarak görünmektedir.

Hilferding'e göre örgütlü kapitalizmde sermayenin merkezileşmesi ve bankalarla sanayinin kaynaşması üretim anarşisini ortadan kaldırmış, devlet müdahaleleri ile krizler de önlenebilir hale gelmiştir. Böylece kapitalizm “rasyonel” bir biçim almıştır. Ayrıca, sürekli reformlar yoluyla, işçi sınıfı da sisteme entegre olmaya başlamıştır. Bu durumda, Hilferding'e göre sosyalizme geçiş, büyük sermayenin demokratik devlet tarafından denetim altına alınmasıyla ve barışçıl biçimde gerçekleşecektir.

Her ne kadar Hilferding bu tezi açık olarak 1920'li yıllarda formüle ettiyse de, tezin teorik temelleri *Finans Kapital* yapıtında bulunabilir. Bununla birlikte, *Finans Kapital*'deki analiz zorunlu olarak “örgütlü kapitalizm” tezine götürmediği gibi, örgütlü kapitalizm fikri de yine zorunlu olarak parlamenter reformizmi içermemektedir. Örneğin, Buharin de kapitalizmin iç örgütlenmesi konusunda Hilferding'in tezine benzer bir fikri savunmuş, ancak “sosyalizme barışçıl geçiş” fikrine yönelmemiştir. Kısacası, Hilferding'in reformist konumu ile teorik analizi arasında birebir ilişki kurmak hem yanıltıcı hem de teorik katkısına haksızlık olacaktır. Nitekim *Finans Kapital*'in tezleri, genellikle, “örgütlü kapitalizm” fikri yönünde değil, “tekelci kapitalizm” tezi doğrultusunda kullanılmıştır (örneğin, Lenin tarafından).

Finans Kapital'in tezlerini kısaca gözden geçirelim. Yapıt beş ana kısma ayrılmıştır: 1. Para ve kredi; 2. Sermayenin mobilizasyonu. Hayali sermaye; 3. Finans kapital ve serbest rekabetin sınırlanması; 4. Finans kapital ve krizler; 5. Finans kapitalin ekonomik politikası. Costas Lapavitsas'ın (2006: 10) belirttiği gibi, kitabın ana kısımları belirgin bir tutarlılık içerir ve soyut düzeyde başlayıp somuta doğru adım adım ilerleyen bir serimleme söz konusudur. Ancak, ciddi eksikler de mevcuttur. En önemlisi, mo-

den kapitalizmin karakteristiklerini analiz etme iddiasındaki bir kitapta kapitalist üretim sürecine hemen hiç yer verilmemiş olmasıdır.

Yapıtın birinci ana kısmını oluşturan para teorisi, yer yer güçlü değerlendirmeler içerse de genellikle fazla önemli bulunmamıştır (örneğin, Marksist emperyalizm teorilerini analiz eden Anthony Brewer da bu kısmı değerlendirmeye almamıştır). Bununla birlikte, kredi sisteminin analizi ile Hilferding'in yapıtı özgün açıklamalarını sunmaya başlar. Hilferding burada özellikle sabit sermaye yatırımlarının finansmanında bankaların oynadığı role dikkat çeker ve bu tarz kredilerle (bunlara "sermaye kredisi" der), bankaların sanayi işletmelerini yakından gözlemeye ve giderek denetlemeye başladıklarını tespit eder. Finans kapitalin kökeninde, bankalarla sanayi işletmeleri arasında zorunlu bağlantılar kuran uzun vadeli ve büyük meblağlı 'sermaye kredileri' bulunmaktadır. Ancak Hilferding, tezi epey zorlar ve sanayi işletmelerinin krediler için bankalara bağımlı hale geldiklerini, bu nedenle bankaların sanayiye egemen olduklarını öne sürerek o dönemin Alman "evrensel bankacılık" sisteminde ortaya çıkan durumu genel bir kural gibi sunar. Oysa kapitalist dünyanın genelinde bu tarz bir banka hâkimiyeti gözlenmez ve daha sonraları Paul Sweezy (1970: 351-2) Hilferding'i bu açıdan eleştirecektir.

Finans Kapital'in ikinci kısmı, anonim şirketleri ve borsa sistemini ele alır. Anonim şirket, birçok farklı sermayenin bir araya gelerek işlev görmesini sağlayan, büyük ölçekli yatırımlar için az çok zorunlu bir biçim olarak ortaya çıkmıştır. Burada sermayenin sahipliği ile denetimi birbirinden ayrılır ve kapitalist açısından, yatırılan sermaye salt para-sermaye niteliği kazanır. Öte yandan, dev üretim birimleri içinde, üretim toplumsal bir nitelik kazanır. Eski bağımsız ve dağınık üretim birimlerinin yerini planlı ve koordineli üretim alır. Böylece, üretim ve emek kolektif nitelik kazanır. Üretimin toplumsal niteliği ise sosyalizmin maddi temelidir.

Üretimin toplumsallaşması, sermayenin merkezileşmesi ile elele gider. Yapıtın üçüncü ana kısmında Hilferding, merkezileşmenin hem sanayi kesiminde hem de bankacılık sektöründe iş başında olduğunu vurgular. Her iki alanda ortaya çıkan dev firmalar, zaman içinde, zorunlu olarak birbirlerine yaklaşırlar. Bankalarla sanayi işletmeleri arasında belirli ve kalıcı sermaye bağlantıları kurulur. Hilferding, bu kaynaşma içinde bankaların öncü ve egemen konumda olduğu kanısındadır. Finans kapital, bu tarz kaynaşmanın teorik kavramı olarak geliştirilir.

Sınai sermayenin daima büyüyen bir parçası, onu kullanmakta olan sanayicilere ait değildir. Sanayiciler, bundan yararlanma olanağını, yalnızca, kendilerine göre sermaye sahipliğini temsil eden bankalar kanalıyla elde etmektedirler. Öte yandan, bankalar da, gitgide artan bir sermaye kısmını, sanayide tutmak zorundadır. Böylece bankalar, gittikçe artan ölçüde, birer sanayi kapitalisti haline geliyor. Gerçekte, sanayi sermayesi haline dönüşen bu banka sermayesine - yani para-sermayeye - “mali-sermaye”, (“*finance capital*”) diyorum. Kısacası, “mali-sermaye”, bankaların çekip çevirdiği, sanayicilerin kullandığı bir sermaye oluyor.

Hilferding’den yukarıdaki tanımı aktaran Lenin, şu eleştiriyi getirir:

Bu tanım, eksiktir; çünkü çok önemli bir olguyu, üretimin ve sermayenin genişleyen yoğunlaşmasının tekellere yolaçtığı ve hâlâ açmakta olduğu olgusunu, sessizce geçiştirmektedir. Ancak, gene de Hilferding’in genellikle bütün yapıtı ve özellikle yapıtın bu tanımı aldığımız bölümden önceki iki bölümü, kapitalist tekellerin rolü üzerinde gereğince durmaktadır.

Lenin’e göre finans kapital (mali sermaye) kısaca şu şekilde tarif edilebilir:

Üretimin yoğunlaşması, bunun sonucu olarak, tekeller; sanayi ve bankaların kaynaşması ya da içiçe girmesi - işte mali-sermayenin oluşum tarihi ve bu kavramın özü (1992: 51-2).

Hilferding’e göre, kapitalizmin finans kapital evresi, bir yanda üretimin yoğunlaşma ve merkezileşmesi buna bağlı olarak kartel ve tröst gibi tekeliçi organizasyonların oluşması ve rekabetin kısıtlanması ile, bir yanda da banka ve sanayi sermayelerinin (ticari sermayeyi içerecek biçimde) banka sermayesinin öncülüğünde bütünleşmesi ile karakterize olur:

“Modern” kapitalizmin en karakteristik özellikleri, bir yandan kartellerin ve tröstlerin oluşumuyla “serbest rekabeti ortadan kaldıran”, diğer yandan da banka ve sanayi sermayesini çok daha yakın bir ilişki içine sokan, yoğunlaşma süreçleridir. Bu ilişki yoluyla (...) sermaye, en üstün ve en soyut ifadesi olan finans kapital biçimine bürünür (1981: 21).

Tekellerin yaygınlaşması sonucunda rekabet ortadan kalkmakta, üretim anarşisinin yerini planlı üretim almaktadır. Ayrıca bankalar bir yandan tekellerin oluşumunu teşvik ederken, bir yandan da kendi aralarında birleşmekte ve büyük bir banka tekeline doğru ilerlemektedir. Sonuç, üre-

tim alanında genel bir kartelin, bankacılık alanında da buna paralel bir büyük merkezi bankanın oluşması, sermayenin bütünleşmesidir. Bununla birlikte, bu bütünlük içinde egemen konumda olan, banka sermayesidir. Hilferding'e göre, sosyalizme geçiş sürecinde ilk yapılacak işlerden biri, altı büyük Berlin bankasına el koymak ve böylece büyük ölçekli sanayinin en önemli alanlarını ele geçirmek olmalıdır.

Hilferding'in dördüncü kısımda ele aldığı kriz teorisi, temelde bir orantısızlık teorisidir. Buna göre, krizlerin asıl nedeni üretim kesimleri arasındaki orantısızlıktır. O dönemde yaygın olan orantısızlık kriz teorisi, daha sonraları Marksistler arasında gözden düşmüştür. Bununla birlikte, Hilferding esas olarak, finans kapitalin doğuşu ile birlikte krizlerin kontrol altına alınmasının olanaklı hale geldiğini vurgulamaktadır. Kapitalizmi karakterize eden üretim anarşisi finans kapital ile ortadan kalkmakta, bu nedenle krizler de zorunlu olmaktan çıkmaktadır. Bir başka deyişle, finans kapital, toplumsal üretim organizasyonunun tümünü denetler konumunda olduğu için, sektörler arası orantısızlık sorunlarını tespit edip ortadan kaldırmak için de ulaşılmış durumdadır. Bu elbette apaçık hatalı bir tezdur.

Finans Kapital'in beşinci ve son kısmı emperyalizm teorisine ayrılmıştır. Anthony Brewer, klasik Marksist emperyalizm teorilerinin belli başlı tüm önemli temalarının ilk kez Hilferding tarafından ortaya konulmuş olduğunu belirtir. Bununla birlikte, teoriyi asıl olarak ve yetkin biçimde geliştiren, Lenin olacaktır.

Hilferding'e göre tekellerin oluşumu ülke içinde kârlı yatırım olanaklarını azaltır ve buna bağlı olarak sermaye ihracı önem kazanır. Sermaye ihracı, paradoksal biçimde, korumacılığın yaygınlık kazanması nedeniyle de artar (gümrük duvarlarını aşmanın, bu engelleri avantaja dönüştürmenin en iyi yolu, o ülke ile ticaret yapmak değil o ülke içine yatırım yapmaktır). Bu süreçte, kapitalizm yeni alanlara ve özellikle de kapitalizme henüz geçmemiş bölgelere doğru yayılır. Sermaye ihracı, az gelişmiş ülke açısından, ekonomik ve siyasal bağımlılığa yol açar. Aynı zamanda, az gelişmiş ülkede yapılan yatırımların korunması için emperyalist politikaları zorunlu kılar. Bununla birlikte, bağımlı halklar emperyalizmin yarattığı baskı sistemine karşı bir mücadeleye başlarlar. Emperyalist ülke içinde ise, finans kapital işçi sınıfına karşı diğer tüm toplumsal sınıfları emperyalist politika etrafında seferber etse de, zamanla, tekelleşmenin getirdiği yükler nedeniyle bunlar da işçi sınıfı mücadelesine destek vermeye yönelirler. Sonuç olarak, finans kapital, sosyalizme geçişi siyasal açıdan da kolaylaş-

tırmaktadır.

Hilferding'in teorisindeki bazı sorunlar ve bugüne dair önemi

Hilferding'in yapıtı bazı önemli teorik sorunlar içermektedir. Öncelikle, analizine model aldığı ülke Almanya olduğundan, finans kapital içerisinde bankaların egemenliğine ve öncü rolüne ilişkin hatalı bir genelleme yapmaktadır. Buna karşılık, diğer kapitalist merkezlerde bankalarla sanayi arasında daha dengeli bir ilişki söz konusudur. Zira Hilferding'in teorisine temel yaptığı "sermaye kredileri" ileri kapitalist ülkelerde aslında fazla önem taşımamıştır. ABD ve İngiltere gibi ülkelerde büyük sanayi işletmeleri, sabit sermaye yatırımlarını banka kredilerinden ziyade öz kaynakları ile ya da sermaye piyasalarından elde ettikleri kaynaklarla finanse etmişlerdir.

Bununla birlikte, Hilferding'in modeli özellikle Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkeler açısından belirli bir geçerlilik sergilemektedir. Kapitalist üretim sürecinin geç başlamış olması bu tür ülkelerde sanayide sıçramalı bir gelişimi zorunlu kılmış, bu durum ise para-sermayenin toplandığı başlıca kaynak olarak bankalara merkezi önem kazandırmıştır. Nitekim Japonya da bu açıdan Alman kapitalizmine benzemektedir ve her iki ülkenin de özelliği, kapitalizme daha sonra geçmiş ve hâkim kapitalist güçlerle rekabet içinde gelişmiş olmalarıdır. Genel bir gözlem olarak, Hilferding'in yapıtının Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ve banka-merkezli finansal sistemlere sahip ülkeler açısından daha büyük geçerlilik taşıdığı söylenebilir.

Hilferding'in tekellerin oluşumunu incelerken öne sürdüğü tartışmalı bir tez, tekelleşmeye bağlı olarak, ticari sermayenin özerkliğini kaybettiği iddiasıdır. Her ne kadar finans kapital sermayenin başlıca biçimlerinin birleşmesini anlatmaktaysa da, Hilferding'in analizi ticari sermayeyi sanayi sermayesine bağlı kılarak analizin dışına bırakmaktadır. Bununla birlikte, günümüz kapitalizminde, ticari sermayenin belirli bir özerkliğe sahip olduğu açıktır. Burada iki önemli noktaya dikkat çekmekle yetinelim: 1. ABD ve İngiltere gibi önde gelen kapitalist ülkelerde günümüzde tipik durum en fazla sayıda işçi çalıştıran en büyük sermayelerin, ezici bir üstünlükle, ticari alanda faaliyet gösteren büyük perakendeciler olmalarıdır (Wal Mart, K-Mart, Türkiye'de Migros, Bim, Carrefoursa vb.). Bu tarz ticaret sermayesi, genellikle, sanayi sermayesine tâbi olmak bir yana, tam tersine birçok örnekte yüzlerce imalatçıyı kendisine tabi kılmış durumda-

dır; 2. Yine önde gelen kapitalist ülkelerde, üretimin giderek yurtdışına taşınmasıyla, bir zamanların (Nike, Adidas, Coca Cola, IBM gibi) büyük sanayi devleri esas olarak pazarlama ile uğraşan, imalatı ise çeşitli ülkelere dağılmış tedarikçilere yaptıran ticari girişimlere dönüşmüştür. Günümüzün büyük çok-uluslu firmaları genellikle doğrudan doğruya üretimle uğraşmamaktadır. Bu durum üretimin önemini kaybettiği anlamına gelmez, ama ticaret sermayesinin de belirli bir özerklik taşıdığını göstermektedir.

Hilferding'in daha önemli bir diğer hatası ise sermayenin farklı *işlevsel biçimleri* ile farklı *kurumsal biçimlerini* (sermayenin işlevleri ile biçimlerini) birbirine karıştırmış olmasıdır. Hilferding, Marx'ın para-sermaye, meta-sermaye ve üretken sermaye olarak ayırt ettiği farklı sermaye işlevlerinin birliğini, bu işlevlere karşılık gelen kurumlar (bankalar, ticari kuruluşlar, sanayi işletmeleri) arasındaki fiili birleşme olarak kavramaktadır. Bir başka deyişle, daha soyut düzlemde yer alan bir analizi (sermayenin farklı işlevsel biçimlerinin birliğini), daha somut ve ampirik düzlemde yer alan bir analizle bir tutmaktadır. Bu durumda, diyelim ki bir ülkede para-sermaye bankalar dışında kurumlarda toplandıysa (borsa, emeklilik fonları vb.), ya da bankalarla sanayi işletmeleri arasında herhangi bir fiili birleşme gözlenemiyorsa, finans kapital kavramı kullanılamaz hale gelmektedir. Daha titiz bir finans kapital kavramlaştırması, modern kapitalizmin analizi açısından şart görünmektedir. Örnek olarak, ABD'de muazzam parasal büyüklüklere hükmeden ve borsada işlem gören sanayi şirketlerinin çoğunda kontrole yetecek oranda hisse sahibi olan müşterek fonlar (*mutual funds*), günümüz kapitalizminde finans-sanayi kaynaşmasının en ileri formunu sergilemektedir. Ancak, ne banka sermayesi ne de sanayi karşısında finansın egemenliği söz konusudur. Birçok örnekte, sanayi işletmeleri hisselerin kimin elinde bulunduğunu bile bilmemektedir. Dolayısıyla, finans kapital kavramı kapitalizmin modern karakteristiklerinin analiz edilmesi için yararlıdır, ancak bazı açılardan güncellenmesi ve yeniden tanımlanması da gerekmektedir. Önemli olan, sermayenin hangi kurumsal biçimler altında ve ne şekilde birleştiğinin tespit edilmesidir.

Doğal olarak, bundan yüz yıl önce ve 30 yaşlarında bir genç tarafından yazılmış bir kitap günümüz koşullarını analiz ederken birçok noktada yetersiz kalacaktır. Yine de Hilferding, finans kapital kavramlaştırması ile kendi üzerine düşen teorik görevi yerine getirmiş sayılmalıdır.

Yararlanılan kaynaklar

- Bottomore, Tom (1981). "Introduction to the Translation", Rudolf Hilferding, *Finance Capital : A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, London: Routledge & Kegan Paul içinde.
- Brewer, Anthony (1990). *Marxist Theories of Imperialism*, London, New York: Routledge & Kegan Paul.
- Hilferding, Rudolf (1981). *Finance Capital : A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hilferding, Rudolf (1995). *Finans Kapital*, Çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları.
- Lapavitsas, Costas (2006). "Introduction to Hilferding's 'Finance Capital' ", *Historical Materialism Annual Conference 2006*, <http://mercury.soas.ac.uk/hm/pdf/2006confpapers/papers/Lapavitsas.pdf>.
- Lenin, V. İ. (1992). *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çev. Cemal Süreya, Ankara: Sol Yayınları.
- Öztürk, Özgür (2005). *Emperyalizm ve Kalkınma*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi SBE.
- Smaldone, William (1988). "Rudolf Hilferding and the Theoretical Foundations of German Social Democracy, 1902-1933", *Central European History*, Vol. 21, No. 3, pp. 267-299.
- Sweezy, Paul (1970). *Kapitalizm Nereye Gidiyor?*, Çev. Aslan Başar Kafaoğlu, İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.
- Zoninsein, Jonas (1990). *Monopoly Capital Theory : Hilferding and Twentieth-Century Capitalism*, New York, Westport, Connecticut, London : Greenwood Press.